

Погребинська І. М.

СТРАТЕГІЯ КОНСОЦІАЦІЇ — ГРОМАДЯНСЬКИЙ ВИБІР
ЕТНІЧНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ. CASE STUDY

Концепція консоціональної демократії Аренда Лейпхарда є одним з найцікавіших феноменів сучасної політичної і громадської системи. В рамках теорії консоціоналізму розглядається подвійний феномен виникнення вертикального сегментування суспільства на окремі групи населення за спільними ознаками (релігія, мова, раса, етнос, ідеологія) і інституціоналізація переговорного процесу на рівні еліт вищеназваних груп¹. Концепція багатоскладного суспільства виникла і отримала розвиток завдяки порівняльному

методу, а також намаганням співвіднести політичну систему деяких західноєвропейських демократій з тим чи іншим типом політій. Згідно з теорією, багатоскладні суспільства отримують інституціональне оформлення у вигляді відцентрових, доцентрових, консоціональних і недемократичних (деполітизованих) політій². На сьогодні найбільш наближеною до критеріїв консоціативної демократії вважається Бельгія. Прикладом консенсусного парламентського режиму у недалекому минулому були Нідерланди (з 1917 до кінця 60-х рр.), Австрія (з 1945 до 1966 рр.) і Швейцарія, демократична система якої є унікальним різновидом змішаної форми правління.

Однією з передумов для успішного впровадження принципів консоціатії є зрілість демократії. Відсутність тривалої політичної стабільності у більшості східноєвропейських країн, незавершеність інституціонального оформлення політичних режимів і невідповідність доктрини етнонаціональної державності реальної демографічної і політичної ситуації відносять ці країни до «групи ризику» виникнення етнічних конфліктів. Перешкодою на шляху утворення консоціонального дизайну є також низький рівень довіри етнонаціональних еліт. Саме тому прийнято вважати, що консоціалізм у східноєвропейському регіоні не має історичних традицій і набуває практичного значення лише як один з методів подолання внутріполітичних криз, що заважають подальшому розвитку тієї чи іншої політії.

Наявність значного масиву «емпіричних» даних ретроспективного характеру дозволяє дещо поширити рамки уявлень про політичний і культурний потенціал та традиції етнонаціоналізму Східної Європи і Балтії. Метою статті є, спираючись на теорію консоціоналізму, виокремити комплекс позитивних і «стримуючих» факторів, що впливали на формування політичного дизайну регіону, де національна ідентифікація здійснювалася за «горизонтальним принципом»³. Предметну основу роботи складає історіографічний доробок з політичної історії литовсько-єврейських відносин на початковому етапі державного будівництва Литовської республіки (1918–1920 рр.). й існування єврейської національної автономії⁴.

Відомо, що консоціональна демократія утверджується і функціонує за наступних умов: обмеженої кількості сегментів (3–5); відсутності у суспільстві абсолютно домінуючого сегменту; рівного впливу основних сегментів; наявності зовнішньої загрози,

яка однаково сприймається усіма сегментами. Розглянемо, у якому ступені політична ситуація, що склалася у згаданому регіоні, відповідала означеним умовам.

На межі ХІХ–ХХ ст. історична Литва була лінгвістично і етнічно гетерогенним регіоном, де мешкали чотири (основних у кількісному плані) етнопонаціональні спільноти: литовці, поляки, білоруси і євреї. У кожній спільноті з різною мірою інтенсивності тривали процеси політичної соціалізації, рекрутизації і становлення еліт. Перебуваючи у межах російського законодавства і під тиском легітимізуючої російської ідентичності, жодна спільнота за визначенням не могла виступати у ролі політично домінуючого фрагмента суспільства. Загальне сприйняття російської політичної системи як зовнішньої (для кожної національної ідентичності) загрози створювало умови для політичної співпраці еліт. Водночас погляди на державно-політичне майбутнє правили за фактор, що роз'єднував.

Конкуренція польського і литовського національних проєктів змусила литовську політичну еліту обрати як модель сучасної литовської нації формулу «етнографічна Литва». Зі сфери політичної думки в галузь реальної політичної діяльності це формулювання перейшло 1905 року. Оголошення політичних цілей литовської нації на Литовському Вільнюському з'їзді стало вихідним пунктом її перетворення на суб'єкт політичної діяльності з виразним етноцентричним обличчям. Водночас наголос на «етнічності» у планах литовських політичних сил не означав остаточної відмови від інших варіантів. Діяльність окремих представників литовської демократичної і соціал-демократичної партій з налагодження контактів з білоруськими, польськими і єврейськими політичними силами показала, що спадкоємність традицій історичної Литви існувала і як ідеологія, і як політичної практика. Компромісні пропозиції литовських демократів знайшли відгук у польських і білоруських інтелектуалів Вільна. Вони репрезентували погляди тих частин національних сегментів, які зберегли самосвідомість громадян історичної Литви і, розглядаючи етнографічні території Білорусі і Литви як неподільну політичну, економічну і культурну сутність, відстоювали проєкт Литовської держави в «історичних» рамках.

Єврейська громада складала на той час досить виразну у мовному і духовному плані спільноту, яка фігурувала в єврейства інших регіонів під загальною назвою *литваки*. Особливості соціального статусу, сформовані внаслідок непослідовної і суперечливої

політики російської влади, у поєднанні зі складностями перебування у мультинаціональному і багатоконфесійному просторі північного заходу Росії, запускали в хід відповідні захисні механізми, що були спрямовані на збереження національної (у сучасному розумінні) ідентичності. У цьому відношенні замкнена і самодостатня єврейська громада Литви не відрізнялась від інших єврейських громад Східної Європи, для яких існування в голуті⁵ означало, з-поміж іншого, регламентоване відторгнення культурних цінностей «зовнішнього» соціального середовища і одночасно — вимушену необхідність швидко адаптуватися до умов «не-єврейського» світу.

Водночас литовське єврейство, що існувало за законами віри і традиції, мало свої особливі риси. Чималою мірою регіональна специфіка обумовлювалася досвідом єврейської автономії за часів Великого Князівства Литовського, збереженого у колективній пам'яті як «золоте століття». Не менш важливе й те, що традиції автономії наклали неповторний відбиток на соціальну поведінку найактивніших прошарків єврейського населення, насамперед на його духовних лідерів. Протягом майже всього XIX століття литовська громада стійко утримувала репутацію не тільки духовного, але й політичного центру єврейства Російської імперії, своєрідного авангарду ідеологій і течій. Єврейська «ідеологічна карта», яка на межі століть значно ускладнилася, складалася з трьох основних частин: «націоналісти», «інтеграціоністи» та «євреї Тори»⁶. Поміж представників перших двох частин не бракувало прихильників так званого «націоналізму голуту». В організаційному плані діаспорні націоналісти були здебільшого представлені не чисельною, але добре відомою серед інонаціонального оточення Фолькспартей. Після того, як у 1906 році автономізм був схвалений як тактика східноєвропейського сіонізму, кількість представників єврейської політичної еліти, готової до переговорного процесу з представниками «титульних націй», збільшилася. Слід зазначити, що і автономісти, і сіоністи схилилися до «історичної» альтернативи майбутньої литовської національної державності, хоча й сприймали її як таку, що існуватиме у рамках демократизованої Росії.

Головною суспільно-політичною силою, яка підтримувала «історичну версію» майбутньої Литви була демократична течія руху «крайовости». Сутність рішення полягала у впровадженні «...співіснування національних і культурних елементів регіону і Вільно

на основі *загального громадянського принципу*⁷. Ідеолог крайовців М. Ромер рекомендував відновлювати литовську державу в її історичних межах, підкреслюючи, що домінація інтересів будь-якої нації повинна бути заборонена як така, що завдає шкоди регіону. В період з 1906 до 1914 рр. погляди крайовців поділяли не тільки колонізовані представники литовської шляхти та інтелігенції, але й ті литовські політичні діячі, які послідовно виборювали автономні права Литви у рамках демократичної Росії. Саме у цьому русі поєднувалися інтереси демократичних сегментів литовської і єврейської політичних еліт.

Загалом напередодні першої світової війни спостерігала наявність двох передумов для початку процесу консолідації: кількісні показники і загальна «зовнішня» загроза. Політичний вплив національних сегментів обмежувався рамками імперії й існував лише в інтраполітичному варіанті. У спільному соціальному просторі виразно домінували литовський і польський сегменти. Мобілізаційні можливості білоруського сегменту помітно відставали. Білоруська політична еліта виконувала роль модератора у польсько-литовському політичному протистоянні, у контурах якого єврейські «автономісти» зберігали нейтралітет, вважаючи своїм основним завданням досягнення політичного рівноправ'я. Асиметрична фрагментація суспільства поєднувалася з присутністю політичних контактів на рівні еліт.

На зміну внутріполітичної ситуації суттєво вплинули події, пов'язані з перебігом першої світової війни. У стратегічних планах Німеччини Литві відводилося друге місце після Польщі у політиці забезпечення німецьких інтересів на сході⁸. Для литовських територій пропонувалася модель буферної квазідержави⁹. Згідно з німецькими планами, самовизначення Литви в її етнографічних межах не виключало й того, що згодом ці межі поширяться, і до «етнографічної» зони буде включено Вільно і Гродно з прилеглими регіонами. Таким чином, з'явився новий міцний фактор впливу на етнополітичну ситуацію у литовських землях: геополітичні інтереси воюючих коаліцій.

Прийняте рішення докорінним чином змінило політичні перспективи єврейсько-литовських відносин, висунуло для євреїв Литви на порядок денний низку питань, які вимагали прийняття не тільки тактичних, але й стратегічних рішень. Визначати своє ставлення до литовської незалежності, беручи до уваги не лише політичні ідеали, симпатії чи антипатії, але й реальні проблеми

збереження життєздатності єврейської громади у випадку зміни «системи координат» державної лояльності з російської на литовську, єврейському загалу довелося за умов глобальної невизначеності, воєнної нестабільності і практичної відсутності можливостей впливу на політичну ситуацію.

Ставлення литовського політикуму до участі національних меншин обумовлювалося концепцією Литовської держави в її етнографічних межах. Головний теоретик цього напрямку, Петрас Клімас писав з цього приводу: « Питання про створення Литви мають вирішувати литовці, а не меншини. Вона (...етнографічна концепція) є найбільшою перемогою цього принципу»¹⁰. На період переходу влади від німецького командування до литовської влади було створено Тарибу (Раду), в якій для національних меншин відводилося п'ять-шість міст. Патерналістський підхід лідерів литовського руху мав мало спільного з політичними ідеалами народів Литви. Статті резолюції Тариби про забезпечення прав культурного розвитку не знизили градус обурення ні поляків, ні білорусів, ані євреїв, які мали свої власні погляди на модель державної самореалізації. 29 жовтня євреї Вільна зібралися на мітинг, участь в якому взяли представники всіх єврейських партій та організацій: об'єднані соціалісти, бундівці, Народний союз, загальні сіоністи і По-алей-Ціон та представники ортодоксальних партій Цейре-Ціон і Шомре Тора. На мітингу була ухвалена резолюція, яка виразно демонструвала погляди єврейських політиків і соціальні настрої єврейського загалу міста. Зокрема, в ній зазначалося: «Ми впевнені, що тільки державні діячі, які будуть свідомо обрані з числа всіх національностей Литви, можуть зможуть розпочати справжнє самоуправління і зможуть ліквідувати наслідки тих бід, які обрушилися на нашу землю...»¹¹. Опинившись перед загрозою делегітимізації, Тариба розпочала активну діяльність, спрямовану на пошуки союзників. Рішення про налагодження контактів з представниками національних меншин було прийнято вже на першому засіданні¹². Враховуючи добре відому литовським політикам непримиренну позицію польського загалу щодо литовської незалежності, між рядків рішень Тариби проглядалося запрошення до співробітництва у рамках незалежної Литви насамперед євреїв, які після поляків складали найбільш потенційно впливову політичну силу.

Шлях єврейської громади назустріч литовцям був далеко не швидким, що обумовлювалося декількома причинами зовнішнього

і внутрішнього типу. Додатковим аргументом стала стрімка радикалізація єврейської громади Вільнюса. Загроза її розколу за лінією «ліві — праві» з одночасною політизацією міжетнічних відносин¹³ змусили сіоністів і Фолькспартей звернутися до сили, яка більше відповідала їхнім політичним принципам. Такою силою була на той час литовська Тариба.

Наприкінці 1917 — на початку 1918 рр. найвпливовіша вільнюська газета, що перебувала під контролем сіоністів «Летце Найес» («Останні новини») надрукувала серію статей, в яких проходила думка про можливість єврейсько-білорусько-литовського союзу в рамках «Великої Литви», яка мала включати всі землі колишнього Великого Князівства Литовського¹⁴. Один з прихильників єврейсько-литовського зближення відправив на ім'я Тариби меморандум під назвою «Литовці і євреї», у якому містилася думка про необхідність об'єднання двох націй у боротьбі проти агресивних сусідніх держав¹⁵.

Після опублікування декларації про незалежність Литви проблема пошуків союзників набула нові обертонів. На початку квітня 1918 р. впливові представники вільнюської громади отримали запрошення взяти участь у переговорах від імені «єврейського населення». Предметом зустрічі було питання про входження єврейських представників до складу Тариби. У протоколі зустрічі зафіксовано бажання литовської комісії сприяти прискоренню входження євреїв до державного представницького органу і готовність єврейських представників до співробітництва за умови дотримання принципу пропорційного представництва.

Принцип «рівного представництва» у Тарибі, якому слідували єдині можливі союзники литовського національного руху — євреї і білоруси, — був найсуперечливішим питанням у перебігу створення об'єднаного національного органу Литви. Між рядками єврейських і білоруських вимог стояло їхнє бажання бачити майбутню Литву не в суто етнографічних, а в «історичних» державних кордонах. Коли з'ясувалося, що литовська сторона не йде на поступки, єврейська громада Вільнюса відмовилася приєднуватися до Тариби. На початку жовтня 1918 р. Цемах Шабад від імені «всієї єврейської спільноти» надіслав листа до Тариби, в якому зазначив, що «після консультацій з представниками всіх політичних течій ... прийняте рішення не брати участь у Литовській Тарибі в її сучасній формі»¹⁶. Стрімка й несприятлива для Литви зміна міжнародних обставин, а також активізація лівих сил і загонів

польського самозахисту у Вільнюсі змусили обидві політичні спільноти — литовців і євреїв — відновити переговори. Додатковим аргументом для єврейських представників у переговорному процесі стала позиція білоруської Ради Вільнюса, яка з середини листопада 1918 р. до квітня 1919 р. підписала з Тарибою низку угод на умовах пропорційного представництва білорусів. 5–8 грудня 1918 р. у Вільнюсі відбулася сіоністська конференція, на якій було прийнято рішення входження до Тариби за наступних умов:

«... а) Тариба повинна поділяти наші погляди на територію, яка перебуває під її владою;

б) Тариба підтверджує, що вона гарантує пропорційне представництво для всіх національностей країни;

в) Тариба підтверджує, що вона не перешкоджатиме проведенню єврейської конференції в Литві, яка буде важливим органом нашої національно-персональної автономії в Литві...»¹⁷.

Через три дні після завершення сіоністської конференції Тариба схвалила рішення про прийняття трьох кандидатів від сіоністської організації Литви. З нагоди приєднання євреїв президент Тариби Антанас Сметона виступив з такою промовою: «Коли Литва у загрозі, всі громадяни повинні зібратися разом для того, щоб сприяти її відродженню, не дивлячись на національну і релігійну відмінність. Тариба, розуміючи важливість такої підтримки, завжди піклується про те, щоб включити до свого складу не тільки литовців, але й представників інших націй Литви. Білоруси нещодавно побачили своїх представників. Сьогодні ми маємо представників литовських євреїв ...Євреї вирішили приєднатися до Тариби і взяти участь у тимчасовому уряді, оскільки впевнені, що нічого подібного не може бути ні в Варшаві, ні у Кракові, ані у Львові. Євреї мають повні права у нашій країні, так само як литовці, білоруси та інші мешканці Литви... Ми сподіваємося, — вів далі Сметона, — що після того, як єврейські представники приєдналися до Тариби, праця піде скоріше, і тимчасовий уряд отримає більшу підтримку в країні...»¹⁸.

Після приєднання до Тариби єврейські політики отримали три посади у литовському тимчасовому уряді. У першому бюлетені коаліційного уряду¹⁹ зазначалося, що Тариба визнала євреїв найбільш важливою меншиною Литви і надає їм повні політичні права і культурну автономію²⁰. Пояснюючи рішення приєднатися до Тариби, Я. Вигодський, перший міністр з єврейських справ, сказав: «Ми живемо на одній території і ми завжди жили краще, ніж хоч би де по сусідству»²¹.

В серпні 1919 р. литовська делегація, до складу якої було залучено відомого юриста, представника єврейської громади від партії сіоністів Шимона Розенбаума, здійснила дипломатичний хід, значення якого для долі єврейської автономії в Литві важко переоцінити. 5 серпня 1919 р. Комітету єврейських делегацій у Парижі було передано офіційного листа щодо ситуації у Литві, який увійшов в історію під назвою Паризької декларації. В ній від імені литовського уряду і за «згодою єврейських представників»²² стверджувалося, що євреї користуються, поряд з іншими громадянами, усіма громадянськими і національними правами, вони пропорційно представлені у всіх законодавчих установах, беруть участь в уряді і в судових інстанціях; створюється міністерство для єврейських справ; євреї мають право вільно користатися своїми мовами (тобто ідишем та івритом) в публічних заходах, у пресі, театрі, школах, при складанні юридичних актів, в суді і державних інстанціях... Органами єврейської автономії є місцеві громади та їхній союз, які вважаються органами державної влади. Рішення, що приймаються органами автономії, є обов'язковими для всіх євреїв. Ці органи мають право обкладати окремими податками членів громад. Литовський уряд надає євреям такі самі дотації, як й іншим національним меншинам, пропорційно кількості населення... Єврейська автономія визначається законами і основним законом — Конституцією²³.

Прем'єр-міністр Литви Е. Гальванаускас запевнив єврейську громаду, що уряд дотримуватиметься своїх зобов'язань щодо єврейської автономії: «... національні меншини, разом з іншими нашими громадянами, будуватимуть нову, вільну Литву. Ми обіцяємо створити для них підтвержені законом умови для вільного і повного розвитку... Ми також готові діяти у напрямку легалізації інституцій, створених Єврейською Національною Автономією, зокрема, демократично обраних рад громад, для того, щоб вони могли працювати конструктивно і для того, щоб вповноважити їх збирати податки для власних потреб»²⁴. 10 жовтня 1920 р. міністр закордонних справ Й. Пуріцкас заявив, що литовський уряд повністю визнає принципи Паризької декларації. Аналогічну заяву оголосили наприкінці листопада 1920 р. представники трьох основних литовських фракцій Сейму — християнських демократів, соціал-демократів і популістів (ляудининків)²⁵.

Таким чином, на першому етапі формування литовської національної державності перемогла державотворча модель, що

базувалася на принципах формування політичної нації. З 1918 до 1920 рр. литовський уряд, формуючи національний політичний дизайн, послідовно проводив стратегію консолідації, здійсненню якої сприяли елітистський характер організації системи влади і готовність політичної еліти до співпраці, толерантність національних лідерів і їхня здібність пристосовувати інституціональні структури до міжелітного співробітництва. Основними елементами означеної стратегії були: велика коаліція, автономія сегментів і дотримання принципів пропорційності.

В той же час, існувала низка факторів, які спрацювали на зниження ефективності цієї стратегії у часовій перспективі. До них відносилися диспропорції соціального складу фрагментів литовського суспільства, надмірна роль «зовнішньої загрози» і значно менша частка інших необхідних передумов для оформлення консенсусної демократії. До того ж литовська «велика коаліція» від початку свого створення не віддзеркалювала намагання до співпраці всіх політичних еліт, оскільки одна з найвпливовіших з них — польська — перебувала у стійкій активній опозиції і виключала можливість вирішення суперечностей у рамках запропонованої політичної структури. До стримуючих факторів слід також віднести «асиметричну національну толерантність» литовської політичної еліти і відсутність консенсусу щодо прийняття нової держави у рамках єврейського національного сегменту.

Втім, інструменти стратегії консолідації, застосовані на початковому етапі Литовської державності, забезпечили умови для гнучкого співіснування литовської і єврейської національних спільнот в межах єдиного багатоскладного суспільства. Базовими критеріями консолідаційної стратегії стали велика коаліція і автономія сегментів, зокрема, єврейська екстериторіальна національно-культурна автономія.

¹ Найбільш повно теорію консолідації було викладено А. Лейпхардом у низці наукових публікацій: Lijphart A. Consociational Democracy. *World Politics*, 1969, № 2. — P. 207–225; Lijphart A. Non-Majoritarian Democracy: A Comparison of Federal and Consociational Theories. *The Journal of Federalism*, 1985. Vol. 15, Number 2. — P. 3–16; Lijphart A. *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies 1945–1990*. Oxford University Press, 1994; Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах. Сравнительное исследование. М., 1997; Lijphart A. *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. Yale University Press, 1999; Свій внесок у розвиток і становлення

теорії консоціальної демократії внесли В. Лорвін, Г. Лембрух та інші європейські політологи: Lehmbuch G. Proporzdemokratie: Politisches System und Politische Cultur in der Schweiz und in Oesterreich. — Tuebingen, 1967; Lehmbuch G. Consociational Democracy and Corporatism in Switzerland. Publius, 1993. 23, No 2 (Spring). — P. 43–60; Huyse L. Passiviteit, Pacificatie en Verzuiling in de Belgische Politiek. Een Sociologische Studie. Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen, 1970; Daalder H. The Consociational Democracy Theme. World Politics 26, 1974. No 4. — P. 604–621; McRae K. Conflict and Compromise in Multilingual Societies. Vol. 2. Belgium. Wilfried Laurier University Press, 1986.

² Dogan M., Pelassy D. How To Compare Nations. Strategies in Comparative Politics. 2nd edition. NJ, 1990 — P. 96.

³ Смит Э. Национализм и модернизм. Критический обзор современных теорий наций и национализма, — Праксин, 2004.).

⁴ Atamukas Solomonas. Lietuvos žydu kelias nuo XIV a. iki XX a. pabaigos. — Vilnius: Alma littera, 2001; Greenbaum Masha. The Jews in Lithuania. A History of a remarkable community 1316–1945. Jerusalem-New York, 1995; Šarunas Liekis. A State within a State? Jewish Autonomy in Lithuania, 1918—1925. — Vilnius Versus Aureus, 2003; Merkys Vitautas. Vincas Kudirka's Concept of Lithuania // Lithuanian Historical Studies, 5, 2000; Лемпергас Израиль. Община — основа национальной автономии в Литве в 1919–1924 гг. // Материалы десятой ежегодной меж ународной междисциплинарной конференции по иудаике. — Часть I. Москва, 2003. — С. 185–202; Bendikaite Egle. The Zionism Movement in Lithuania in the Interwar Period // Материалы седьмой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. — Часть I. Москва, 2000. — С. 171–178.

⁵ голут (ивр.) вигнання

⁶ Mendelson Ezra. Reflections on East European Jewish Politics in the Twentieth Century // YIVO Annual. Vol. 20. — P. 23–38.

⁷ Miknys Rimantas. Vilnius and the Problem of Modern Lithuanian Statehood in the Early Twentieth Century // Lithuanian Historical Studies, 2000, N 5. — P. 115.

⁸ Lutz H.R. Fall of the German Empire, 1914–1918. Vol. 1. New-York, 1969. — P.465.

⁹ Довготривалі дебати між представниками вищого німецького командування, які виступали за відкрити анексію захоплених територій, і цивільною адміністрацією, що відстоювала більш гнучку лінію (*Gerutis, Albertas «Independent Lithuania», in Ed. Albertas Gerutis: Lithuania: 700 Years, translated by Algirdas Budreckis, 6th, New York: Manyland Books, 1984. P. 151–155.*), завершилися прийняттям так званої Резолюції Миру (*Laučka, Juozas (Winter 1984). «Lithuania's Struggle for Survival 1795–1917». Lityanus 4 (30)*). В неї проголошувалося, що військова адміністрація, яка керує окупованою територією, створює там формально незалежні державні утворення. Питання про національну приналежність уряду вирішилося на користь литовців

як таких, що мали сформовану і більш-менш консолідовану політичну інфраструктуру, визначені політичні наміри і в той же час були більш послідовними та менш вимогливими у своїх територіальних вимогах, ніж поляки.) розташованої між Росією і Польщею (*Eidintas Alfonsas; Vytautas Žalys, Alfred Erich Senn. Restoration of the State*», in Ed. *Edvardas Tuskenis: Lithuania in European Politics: The Years of the First Republic, 1918–1940, Paperback, New York: St. Martin's Press, 1999. — P. 20–28*).

¹⁰ Klimas P. Dienoraštis. 1915 XII I — 1919 I 19. Chicago, 1988. — P.178.

¹¹ Liekis Šarunas. On Jewish Partisipation in the Taryba in 1918. — Lithuania Historical Studies, N5, 2003. — P. 67.

¹² 17 жовтня Тариба вирішила, що представники від інших націй Литви мають бути обранцями загально національних конференцій, або, у випадку неспроможності обрати депутата на конференції, його кандидатура може бути схвалена шляхом безпосередніх переговорів. (*Protokolai N 2, Lietuvos Valstybės Taryba Protokolai, 132; Protokolai N 12, 142*).

¹³ Див.: Liekis Šarunas. On Jewish Partisipation in the Taryba in 1918. — P. 70.

¹⁴ Ibid. — P. 71.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Liekis Šarunas. On Jewish Partisipation in the Taryba in 1918. Ibid. — P. 76.

¹⁷ Ibid. — P. 80.

¹⁸ Ibid. — P.81.

¹⁹ У грудні 1918 р. коаліційний уряд, до складу якого увійшли представники популістів, націоналістів, християнських демократів і меншин, очолив Микола Слежявичюс, лідер лядуїнінків.

²⁰ Greenbaum Masha. The Jews in Lithuania. A History of a Remarkable Community 1316–1945. — P. 221.

²¹ Protocols of Lithuanian State Council, 1917–1918. — Vilnius, 1991. — P. 459.

²² Лемпертас И. Община — основа еврейской национальной автономии в Литве в 1919–1924 гг. — С. 189.

²³ Atamukas Solomonas. Lietuvos žydų kelias nuo XIV a. iki XX a. pabaigos. — P. 112.

²⁴ Greenbaum Masha. The Jews in Lithuania. A History of a remarkable community 1316–1945. — P. 234.

²⁵ Lite. V. I — New-York, 1951. — P. 126.